

1. Гордієнко О.А. Професійна готовність майбутніх учителів початкових класів до розвитку мовлення учнів на уроках читання за допомогою творів образотворчого мистецтва // Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць / за заг.ред. В.Є.Литнєва, Н.Є.Колесник, Т.В.Наумчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. – 648 с. – С. 30 – 36.

Гордієнко Олена Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
(Житомирський державний університет імені Івана Франка).

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТВОРІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. У час відродження культурних традицій, гуманізації навчально-виховного процесу особливої актуальності набуває формування творчої особистості школярів, прилучення їх до високих моральних та естетичних цінностей, до скарбниць вітчизняної та світової культури. Таке завдання передбачає формування дидактичної компетентності майбутніх педагогів, яка розуміється як "сукупність певних якостей (властивостей) особистості з високим рівнем професійної підготовки до педагогічної діяльності і ефективної взаємодії з учнями в освітньому процесі" [7, с. 77]. Зазначене завдання спрямоване на активний пошук інноваційних технологій, які стимулюють розвиток інтелекту, ініціативи, творчого потенціалу особистості студента. Адже формування в дітей художнього смаку, оцінно-критичного ставлення до мистецтва – серед важливих завдань учителя початкових класів, а використання творів образотворчого мистецтва на уроках сприяє цьому найповніше.

Уплив засобів мистецтва на духовний світ людини завжди був у центрі уваги вчених, починаючи ще з античності (Аристотель), епохи Відродження (Леонардо Да Вінчі) та Просвітництва (Г. Лессінг, Ф. Шіллер). Використання мистецтва як педагогічного засобу вивчали Я. А. Коменський, Й. Песталоцці,

Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, В. Стоюнін, М. Рибникова, В. Сухомлинський, Л. Виготський, Ш. Амонашвілі та ін. Висвітлення розвивальних можливостей мистецтва на уроках мови знаходиться в центрі уваги й сучасних досліджень (Т. Ладиженська, Д. Кравчук, В. Цимбалюк, В. Мельничайко, О. Беляєва, Г. Шелехова, С. Жила), які акцентують на тому, що в процесі аналізу творів образотворчого мистецтва школярі розвивають уяву, збагачують свій лексичний запас, набувають навичок правильного викладу думок.

Водночас недостатньо розробленою як теоретично, так і практично, а для сучасної початкової освіти досить актуальною бачиться, зокрема, проблема професійної готовності студентів до роботи з розвитку мовлення учнів на уроках читання з використанням творів образотворчого мистецтва. Адже доводиться спостерігати, що твір образотворчого мистецтва використовується лише як своєрідна фоновіа прикраса уроку, коли як глибокий, планомірний аналіз картини, який би підносив мисленнєво-мовленнєвий рівень учнів, на жаль, часто не проводиться взагалі або має епізодичний характер. Тому доцільність запровадження спеціальної роботи в означеному напрямі вже у процесі підготовки майбутніх учителів не викликає заперечень.

У цьому сенсі важливого значення набуває розробка поняття професійної готовності майбутнього вчителя до означеного виду діяльності. Професійна готовність студента – особистісна якість, яка виявляється в позитивній самооцінці себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та прагненні займатися нею після закінчення ВНЗ [6, с. 125]. Бути професійно педагогічно компетентним означає мати багатоконпонентний склад інтеграційних професійних знань і вмінь, що забезпечує усвідомлення вольових рішень, виконання творчих дій із конструювання процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків [1, с. 17]. Отже, професійна готовність до педагогічної діяльності передбачає професійну кваліфікацію та певну сукупність особистісних якостей і властивостей.

Підготовка майбутніх учителів до аналізу твору образотворчого мистецтва на уроках читання – складна та багатогранна робота, тому що студенти повинні

засвоїти, крім необхідних мовленнєвих умінь та навичок, певні знання з образотворчого мистецтва. Спираючись на визначення вчених, схематично зобразимо професійну готовність як своєрідний комплекс компонентів: 1) спеціальних знань і вмінь (психологічних, педагогічних, лінгвістичних, літературознавчих і мистецтвознавчих, методичних, предмету викладання тощо); 2) психолого-педагогічні дії (які мають цілеспрямований, планомірний характер); 3) морально-психологічні якості особистості (зокрема, цілеспрямованість, креативність, самостійність, глибоке переконання в соціальній значущості своїх дій тощо). Провідну роль у зазначеному комплексі, безперечно, відводиться першому компоненту – спеціальним знанням та вмінням, а серед них – насамперед знанням предмету викладання і наявності вмінь, які мають бути сформовані в молодших школярів. Саме тому в процесі констатувального і формувального етапів експерименту зосереджуємо увагу саме на означених знаннях і вміннях студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги сучасних психолого-педагогічних досліджень залишаються такі важливі питання, як психологічна готовність майбутнього вчителя, розвитку в нього адекватних змістові педагогічної діяльності особистісних якостей (А. Алексюк, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, І. Підласий та інші), вдосконалення технологій навчання майбутніх учителів (В. Бондар, О. Мороз, О. Пехота, О. Савченко та інші), оптимізація методів і прийомів професійної підготовки майбутніх фахівців (Д. Кавторадзе, М. Поташник, Т. Яценко та інші); шляхів інтенсифікації професійної підготовки майбутніх учителів до творчої педагогічної діяльності (В. Андреев, Н. Гузій, І. Гуткіна, П. Щербань, Р. Шакуров та ін.).

Проблемі дослідження педагогічної творчості й особливостям підготовки до неї майбутніх учителів приділяли увагу В. Кан-Калик, Н. Кічук, Л. Лузіна, М. Нікандров, С. О. Сисоєва та ін. Процес розвитку творчого потенціалу студентів під час навчально-пізнавальної діяльності досліджували С. Гасанов, П. Кравчук, В. Лисовська, О. Є. Приходько та ін. Питання формування

готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості порушували Н. Бружукова, З. Левчук, А. Линенко та інші. Проблему підготовки майбутніх учителів до формування творчої особистості учня розробляли В. Моляко, О. Кульчицька, С. Сисоєва, Т. Сущенко та ін.

Праці зарубіжних дослідників Дж. Гільмера, А. Краллі, Ф. Лезера, Х. Мелорна, Я. Хлавса присвячені психології творчості, формуванню професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до педагогічної діяльності. Дослідження З. Істоміної, Е. Короткової, Н. Орланової присвячені підвищенню ефективності розвитку зв'язного мовлення та розумової діяльності учнів за допомогою творів живопису. В працях З. Ворошніна підкреслюється важлива роль творів живопису в навчанні дітей розповіді.

Питанням виховного впливу засобів образотворчого мистецтва на дитину також присвячено багато досліджень. Так, Є.Тихєєва вважає, що картина стимулює дітей до складання розповіді, мовчазне розглядання творів живопису, на її думку, неможливе. Вчена радить частіше розмовляти з дітьми за змістом картин, це навчить їх самостійного розповідання. Є. Фльорина рекомендує використовувати картини для складання творчих розповідей і розповідей із власного досвіду. Формування зв'язного мовлення за репродукціями картин тісно пов'язане з процесом її сприймання дітьми. Проблемі сприймання присвячені праці С. Рубінштейна, О. Запорожця, Г. Люблінської, Г. Овсепяної, Є. Фльоріної. У вітчизняній і зарубіжній психології існують різні підходи до пояснення особливостей сприймання та розуміння дітьми змісту картин. Водночас спільною для всіх підходів є певна періодизація в розвитку готовності дитини до сприймання картини, в якій визначають три стадії: називання, або перелік, опис та інтерпретація. Н. Гавриш у своїх працях твори живопису виокремлює як один із головних атрибутів навчального процесу, починаючи вже з дошкільного закладу. Вона підкреслює, що картини необхідно застосовувати як засіб розумового (ознайомлення з довкіллям, розвиток уяви, сприймання, уваги, мислення, мовлення, формування інтелектуальних здібностей, сенсорний розвиток), естетичного (розвиток художньо-естетичного

сприймання, формування естетичної чутливості, збагачення емоційно-чутливої сфери) та мовленнєвого (розвиток художньо-комунікативних здібностей, стимулювання ініціативи висловлювання, опанування різних типів зв'язного мовлення) виховання [3, с. 7]. Методику навчання дітей розповіданню за репродукціями картин досліджували також А. Бородич, Е. Короткова, Є. Тихєєва та ін. [10].

Мета та завдання статті. Для здійснення методичної допомоги вчителям початкової школи та студентам-практикантам розглянути систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів на уроці читання в 2 – 4 класах із використанням творів образотворчого мистецтва та формування готовності студентів – майбутніх учителів до такої роботи в школі як засіб розвитку їх творчого потенціалу.

Досягнення поставленої мети передбачали розв'язання таких **завдань**: здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми і узагальнити теоретичні засади формування професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів на уроках читання з використанням творів образотворчого мистецтва; вивчити її стан у практиці підготовки майбутніх спеціалістів та в початковій школі; розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо використання творів образотворчого мистецтва для розвитку зв'язного мовлення учнів; експериментально обґрунтувати ефективність запропонованих рекомендацій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У початковій школі читання виступає особливим предметом, який одночасно є унікальним засобом власне навчання молодшого школяра й інструментом для вивчення будь-яких навчальних предметів не лише в початковій, а в подальшому в середній і старшій школі. Читанню в початкових класах належить провідна роль у художній, суспільно-історичній освіті, громадському, моральному, естетичному вихованні, в закладанні основ самовиховання, саморозвитку, духовності, національної свідомості [5, с. 17].

Зміст і форма літературного тексту впливають на кожну особистість по-

різному. В окремих випадках сприймання може бути неадекватне змістові художнього твору. Це пояснюється специфікою художньої літератури – різними шарами її змісту, особливостями художнього образу, психічним складом читача, рівнем його розвитку. В молодшого школяра ще немає розуміння художнього образу як єдності конкретного і загального. Він інтуїтивно, часто примітивно, на основі різного роду асоціацій, постійного зіставлення зі свого життєвого досвіду, своїх уявлень, почуттів сприймає зображене у творі.

Як наголошує Л. Виготський, у процесі читання художніх текстів відбувається не просто засвоєння прочитаного, а й усвідомлення свого ставлення до творів мистецтва або формування нових знань через своєрідний діалог між автором і читачем на основі тексту [4, с. 10]. Такий методичний підхід дає змогу вносити корективи в опрацювання науково-пізнавального і художнього текстів. Якщо у першому переважає логічний аналіз, установлення різноманітних зв'язків, то в художньому – вчитування (заглиблення) у зміст, тлумачення, інтерпретація тексту. Результатом такої роботи є формування в кожного учня власного погляду, обґрунтування за допомогою тексту свого розуміння, а отже, спонукає до багаторазового активного перечитування, що, безперечно, позитивно впливає і на формування якостей читання, і на виховання молодших школярів.

Учителі-практики на уроках читання в процесі роботи над літературним твором широко використовують різноманітну наочність, у тому числі й твори образотворчого мистецтва.

Плануючи проведення вправ за ілюстраціями, картинами, малюнками, не варто обмежуватися лише складання окремих речень за їх змістом. Важливо формувати у школярів мислення (вміння зіставляти, аналізувати, порівнювати), спостережливість, власне бачення творів образотворчого мистецтва. У процесі виконання вправ за ілюстраціями, картинами слід уводити учнів у світ живопису, повідомляючи їм про його історію, жанри, вчити їх висловлювати свої думки, робити висновки. Водночас учні можуть отримати елементарні

відомості про суть і специфіку образотворчого мистецтва.

Робота над картинами поживляє урок, полегшує і роботу вчителя, і засвоєння іноді складного матеріалу учнями, сприяє кращому запам'ятовуванню вивченого. Крім активізації навчальної діяльності, картини, ілюстрації, малюнки є засобом естетичного виховання й розширення загального кругозору школярів. Відомий український художник В. Касіян писав, що малюнок – це фундамент не лише для всіх галузей образотворчого й декоративного мистецтва й архітектури, а й для всіх видів образного мислення, що завдяки малюнку ми пізнаємо все, що нас оточує, малюнок допомагає образно передати свій задум і вченому, і техніку [5, с. 11].

У підручниках "Читанка" для 2, 3, 4 класів за редакцією О.Савченко є чимало ілюстрацій та малюнків, але для ефективнішого розвитку мовлення учнів їх, на жаль, недостатньо.

Тому доцільним є цілеспрямований пошук учителем відповідних картин живопису, створення шкільної картотеки та використання сучасної комп'ютерної графіки. Системний підхід до творчих завдань на міжпредметній основі (читання – образотворче мистецтво) відкриває простір для знахідок класовода, створює реальну базу для збагачення учнівського мислення, розширення художнього світогляду учнів, вільного спілкування з мистецтвом.

Класовод повинен шукати шляхи до розуму й почуттів дитини: від тексту до учня, чи навпаки – від особистих тверджень, досвіду дитини, навколишнього життя – до змісту нового для неї твору [2, с. 4].

Наведемо декілька прикладів, де і як можна використати ілюстративний матеріал на уроках читання під час вивчення оповідань та віршів.

Так, під час вивчення оповідання "Шпаки" Дніпрової Чайки можна скористатися репродукціями картин О. Саврасова "Весна" та І. Левітана "Березень".

У процесі розгляду картини О. Саврасова учні розповідають про почуття, які вона викликає: це водночас сум і радість, спокій і тривога [8, с. 7]. На картині переважають сірі, коричневі, білі та голубі кольори. Це допомагає

відчутти не тільки гомін граків, а й запах весни, радість пробудження природи. Чим більше ми дивимось на неї, тим більше проймаємось любов'ю до рідної природи. Простота сюжету дає змогу провести бесіду за змістом картини: "Чим сподобалась вам картина? За якими ознаками ви довідалися, що це рання весна? Що роблять граки? Які вони? Розкажіть, що ви знаєте про граків (зовнішній вигляд, на кого схожі, чим харчуються)".

Продовжуючи бесіду і закріплюючи здобуті знання, учитель запитує: "Де стоять берези? Чому гілля на березах голе? Які ще ознаки свідчать про те, що на картині зображена рання весна? Які фарби переважають на картині?"

Зі змістом картини "Весна" О. Саврасова перегукується картина "Березень" І. Левітана. На картині І. Левітана зображено початок весни, коли ще навкруги сніг. Ще не біжать гомінкі струмочки, не чути співу пташок, але вже перше тепле проміння весняного сонця починає зігрівати землю.

Робота над названими картинами не тільки допомагає кращому сприйманню літературних творів, а й поглиблює їх розуміння, тим самим допомагає сформувати в учнів стійкі читацькі інтереси.

Ліричні вірші виражають думки і почуття поета, викликані навколишньою дійсністю, часто почуття поета виражено за допомогою картин і образів природи. Таким віршем, наприклад, є поезія П. Тичини "Зима", яку діти читають у четвертому класі. Щоб відчутти красу природи взимку, під час його вивчення доцільно залучити картину "Ранній сніг" В. Поленова.

Картина "Ранній сніг" В. Поленова допоможе молодшим школярам зробити широке узагальнення: перший пухнастий сніг укрит землю, згладив її обриси, зробив ще відчутнішою безкрайню широчінь просторів. На передньому плані, на тлі снігового покриву, ми бачимо верхівки дерев, оповитих уже інеєм, і кущі, що не встигли скинути ще своє чудове осіннє вбрання – червоні, жовті, зеленкуваті та коричневі листочки. Яскравою бурштиново-жовтою палітрою живописець акцентує хащі, що йдуть вдалечінь уздовж берега ріки. На правому березі височіє дерево, вкрите першим снігом. Лівий берег, зливаючись із смугою горизонту, створює суцільну рівну лінію. Природу вже скувала зимова

суворість, дрімота. Важкі сірі та голубуваті хмари з яскравими просвітами висять над холодним, насичено-голубим обрієм і білими та сіро-коричневими берегами. У тиші природи, що наближається до зими, відчутний сум і водночас велика внутрішня сила. Усе це створює почуття неспокою, смутку. В. Поленов уніс у пейзажний живопис справжню поезію. Його полотна сповнені ніжності, вишуканості, свіжості, відчуття краси рідних просторів. У своїх пейзажах майстер висловив радість світосприймання, наповнивши їх яскравими, чистими фарбами [9, с. 49].

Під час читання ліричних віршів із елементами роздумів увага дітей спрямовується на висновки і заклики, які в них містяться. Наприклад, у вірші В. Симоненка: "Можна все на світі вибирати, сину, / вибирать не можна тільки Батьківщину. / Можна вибрать друга і по духу брата, / та не можна рідну матір вибирати."

Для осмислення наведеного вірша В. Симоненка, як і вірша О. Олесея "Білі гуси", важливий не тільки розбір поетичних засобів, але й аналіз тих доказів, якими автор підкреслює свої висновки. Ілюстративний матеріал про лебедів і гусей як оберегів України, символів вірності та відданості, пробудить інтерес до читання цих поетичних творів. Характерним для малюнків із зображенням цих птахів є те, що лебеді завжди виступають у парах, а гуси – у зграях.

Отже, для повноцінного сприймання віршів надзвичайно важливо емоційно налаштувати учнів на слухання і читання твору, попередньо організувавши спостереження у природі, а також збагачувати чуттєвий досвід через живописний образ, унаочнення художніх деталей. Це потрібно для того, щоб заохотити учнів до читання вірша, долучити їх до світу поезії і образотворчого мистецтва, прищепити їм любов до прекрасного.

Аналізуючи подібні уроки та створюючи їх конспекти, студенти набувають уміння для подолання складностей, що можуть виникнути під час підготовки і проведення пробних і залікових уроків читання. Адже тут їм необхідно домогтися, щоб учні сприймали і глибоко усвідомлювали ліричний вірш, уміли характеризувати персонажів сюжетного твору, робили відповідні

логічні та морально-етичні висновки. Цілком зрозуміло, що означена робота вимагає від студента уваги та сумлінності та має проводитися поступово і систематично. Наполегливе прагнення студента до правильного оцінювання та аналізу власного мовлення та мовлення інших, опановування правил спілкування, оволодіння уміннями використовувати твори образотворчого мистецтва на уроках читання – все це допоможе йому сформувати власну готовність до майбутньої професійної діяльності.

До компонентів запропонованої методики увійшли літературні і мистецькі твори, що мають потенціал для порівняння, методи і прийоми розвитку зв'язного мовлення учнів із використанням творів образотворчого мистецтва на уроках читання, конспекти уроків опрацювання творів літератури на уроках читання, розроблені студентами. Завдання добиралися таким чином, щоб виявити ступінь сформованості таких умінь студентів: скласти твір-опис за картиною, правильно використовуючи різноманітні мовні засоби, виявляючи творчий підхід; порівнювати твори літератури, які вивчаються на уроках читання, та твори образотворчого мистецтва.

Твори образотворчого мистецтва, які запроваджувалися під час експерименту, в підручниках представлені частково. Для того, щоб розширити кругозір студентів, ми добирали твори образотворчого мистецтва не лише з читанок, а й з інших джерел, використовуючи роздруківки, репродукції картин, вироби декоративно-ужиткового мистецтва. Адже така робота виявилась дуже корисною і цікавою для студентів, бо прищеплює їм естетичний смак, сприяє розвитку зв'язного мовлення, посилює інтерес до процесу їх залучення під час аналізу літературних творів на уроках читання, тим саме сприяє літературно-естетичному, загальному розвитку студентів, формує їх як майбутніх класоводів. І якщо в майбутніх педагогів будуть сформовані названі вміння, то в подальшій педагогічній діяльності вони навчатимуться самостійно добирати та використовувати подібні дидактичні матеріали. Результативність експериментальної роботи підтверджує аналіз письмових робіт студентів контрольної та експериментальної груп 3-го курсу. Показники високого та

середнього рівнів сформованості вмінь студентів створювати зв'язні тексти-описи творів образотворчого мистецтва, залучаючи засоби мовної виразності прочитаних літературних творів під час виконання завдань склали 93 % в експериментальній групі на противагу 79 % у контрольній. Студенти експериментальної групи, де велася робота за пропонованою методикою, мають значно вищий рівень сформованості зазначених умінь. Це свідчить про ефективність розробленої методики і організації педагогічного експерименту.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Під час наукового дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи з розвитку мовлення учнів початкових класів з використанням творів образотворчого мистецтва на уроках читання теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено відповідну методику. Встановлено, що запропонована методика сприяє розвитку зв'язного мовлення студентів, формуванню вмінь використовувати міжпредметні зв'язки, зокрема, з образотворчим мистецтвом, під час складання планів-конспектів уроків, поглиблює сприймання художнього тексту, допомагає в читанні та інтерпретації текстів творів дитячої літератури, сприяє формуванню готовності студентів до роботи з розвитку мовлення учнів, підвищує емоційний і виховний вплив мистецьких та літературних творів на них, розвиває творчі здібності, сприяє формуванню вмінь перейматися почуттями авторів творів літератури та живопису.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Так, на наш погляд, потребують окремого з'ясування розробка цілісної програми використання творів образотворчого мистецтва на уроках української мови та читання в контексті здобутків сучасних педагогічних та виховних технологій, що буде сприяти не тільки розвитку зв'язного мовлення студентів, а й ґрунтовній роботі з усіх аспектів формування їх професійної компетенції.

Список використаної літератури

1. Борисенко М. Міждисциплінарні зв'язки як засіб формування у студентів

- світоглядних поглядів // Вища школа. – 2004. – № 3. – С. 17 – 19.
2. Вашуленко М.С. Нові цілі початкової мовної освіти // Освіта України. – 1999. – № 3. – С. 4.
 3. Гавриш Н. Навчання розповіді за картиною // Дошкільне виховання. – 2003. – № 1. – С. 7.
 4. Данилюк Л.Д. Воспитание эмоциональной отзывчивости на уроках чтения // Начальная школа. – 1992. – № 1. – С. 10.
 5. Лаптева Л. Читання – віконце в світ // Поч. шк. – 1997. – № 11. – С. 11 – 13.
 6. Линенко А. Ф. Готовність майбутнього вчителя до педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія – № 1 – 1995 – С. 125 – 132.
 7. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя // Дайджест. Школа-парк педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 77 – 79.
 8. Онищенко О. Робота за ілюстрацією // Початкова школа. – 2000. – № 2. – С. 7 – 9.
 9. Соколов К. Картина як посібник на уроках російської мови // Рос. школа. – 1992. – №1. – С. 49.
 10. <http://lips.zp.ua/states/378-1200352.html>